

СЕКЦІЯ 7 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.98

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ПОГЛЯДИ

Вальчишин Г.І., здобувач
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено з'ясуванню на основі сучасних досліджень вітчизняних та зарубіжних учених природи та сутності слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: відтворення, перевірка показань на місці, реконструкція, слідчий експеримент.

Статья посвящена выяснению на основе современных исследований отечественных и зарубежных ученых природы и сущности следственного эксперимента как самостоятельного следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: воспроизведение, проверка показаний на месте, реконструкция, следственный эксперимент.

Valchyshyn H.I. MODERN UNDERSTANDING OF INVESTIGATIVE EXPERIMENT: HOME AND FOREIGN LOOKS

The article deals with the nature and the essence of investigation experiment as independent investigation (search) action on the base of modern researches of domestic and foreign scientists.

Key words: recreation, verification of testimonies in place, reconstruction, investigation experiment.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій під час розслідування багатьох кримінальних правопорушень є слідчий експеримент – перевірка слідчим (прокурором) реальної можливості статися такій події за певних умов, за певних обставин та за певної поведінки її учасників шляхом проведення дослідів чи випробувань.

Зазначена слідча (розшукова) дія проводиться чи не у всіх кримінально-процесуальних провадженнях, які вимагають для цього використання експериментальних методів дослідження, – під час розслідування крадіжок, грабежів, розбоїв, дорожньо-транспортних пригод, хуліганства, спричинення тілесних ушкоджень, убивств тощо. Часто слідчий експеримент у системі інших слідчих (розшукових) та суто процесуальних дій відіграє вирішальну роль у доказуванні.

До недавнього часу слідчий експеримент поряд із перевіркою показань на місці скоєння злочину у кримінально-процесуальному законодавстві нашої держави був частиною відтворення обстановки і обставин події, яке було передбачене ст. 194 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) [1, с. 96]. У чинному КПК України ця слідча (розшукова) дія закріплена у ст. 240 під назвою саме «Слідчий експеримент» [2], як і у багатьох інших країнах пострадянського простору. В окремих країнах передбачено і слідчий експеримент, і перевірку показань на місці, у деяких – не передбачено таких слідчих (розшукових) дій зовсім, що, в кінцевому підсумку, вносить деяку плутанину у розуміння їх сутності та саму доцільність їх проведення.

На сучасному етапі розуміння природи слідчого експерименту, як і перевірки показань на місці (відтворення обстановки і обставин події), поглибилось і висунути у минулому ідеї вчених та практиків дістали подальшого розвитку. Однак і зараз слідчий експеримент ще залишається малодослідженою слідчою (розшуковою) дією як з точки зору тактики її проведення, так і з процесуального боку, що, зрештою, негативно позначається у цілому на методиці розслідування кримінальних правопорушень.

Ступінь розробленості проблеми. Окремі кримінальні процесуальні і тактичні аспекти проведення слідчого експерименту досліджували у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: Б.С. Альхамду, Л.Є. Ароцкер, В.Ф. Берзін, Р.С. Белкін, В.І. Білоусов, В.Ф. Глазирін, Н.І. Гуковська, Н.І. Жукова, В.Я. Колдін, В.П. Колмаков, О.А. Луценко, Ю.О. Ляхов, О.Б. Манчу, О.П. Рижиков, О.С. Рубан, П.І. Тарасов-Родіонов, Ш.Ш. Ярамиш'ян та інші. Разом з тим, чимало питань, пов'язаних з особливостями проведення слідчого експерименту, залишаються невирішеними.

Метою статті є з'ясування на основі сучасних досліджень вітчизняних та зарубіжних учених природи та сутності слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Як відзначив Р.С. Белкін, історія розвитку експериментального методу дослідження в криміналістичній експертизі – це фактично історія самої криміналістичної експертизи, методики її проведення, способів встановлення тотожності [3, с. 98]. Названа дія, яка отримала

назву «слідчий експеримент», була відома ще дореволюційній судовій практиці, хоч і за відсутності правової регламентації.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України «з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів та випробувань» [2].

Таким чином, законодавець України передбачив у КПК можливість проведення лише слідчого експерименту із вказівкою на його дослідний характер, однак виключив таку слідчу (розшукову) дію, як «перевірка показань на місці», що мала місце у попередньому КПК.

Проведення лише слідчого експерименту передбачено і ст. 207 КПК Республіки Білорусь [4], ст. 242 Республіки Вірменія [5].

Новий КПК у Російській Федерації було прийнято 18 грудня 2001 року і у ньому знайшли своє законодавче закріплення як слідчий експеримент (ст.181) у новій редакції, так і перевірка показань на місці (ст. 194).

Відповідно до ст. 181 КПК РФ «з метою перевірки і уточнення даних, які мають значення для кримінальної справи, слідчий вправі провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, а також обстановки чи інших обставин певної події. При цьому перевіряється можливість сприйняття будь-яких фактів, здійснення певних дій, настання якоїсь події, а також виявляються послідовність події, що мала місце, і механізм утворення слідів» [6].

Як можна побачити, у тексті статті відсутня пряма вказівка на «дослідний характер» слідчого експерименту, що, однак, прямо витікає з її змісту. О.Я. Баєв, коментуючи зазначену статтю, писав: «З превеликим жалем (і деякою нашою з цього приводу розгубленістю) можна констатувати, що у ст. 181 КПК РФ 2001 р. ця найбільш суттєва особливість такої дії, яка іменується також слідчим експериментом, упущена, і вона не містить вказівок на можливість здійснення під час його проведення дослідних дій. Однак без їх проведення ця слідча дія багато в чому втрачає свій зміст, не кажучи вже про те, що сама його назва генетично передбачає їх здійснення» [7, с. 304].

Перевірка показань на місці закріплена ст. 194 КПК РФ. Відповідно до частин 1 і 2 цієї статті «з метою встановлення нових обставин, що мають значення для кримінальної справи, показання, раніше дані підозрюваним чи обвинуваченим, а також потерпілим чи свідком, можуть бути перевірені або уточнені на місці, пов'язаному з досліджуваною подією» [6].

КПК Азербайджанської Республіки також передбачені обидві слідчі дії – слідчий експеримент та перевірка показань на місці, які об'єднані окремою 34 главою, хоч за змістом вони дещо редакційно відрізняються від тих, що закріплені у КПК РФ.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 260 КПК Азербайджанської Республіки «перевірка показань на місці проводиться з метою встановлення правдивості показань свідка, потерпілого,

підозрюваного й обвинуваченого, пов'язаних з подією, що сталася в точно відомому місці, або уточнення цих показань» [8]. Слідчий експеримент проводиться «з метою перевірки й уточнення даних, які мають значення для кримінального переслідування і можуть бути розслідувані за умови проведення дослідів і виконання інших дослідницьких дій» (ч. 1 ст. 262 КПК Азербайджанської Республіки) [8]. Обидві названі слідчі дії передбачені також КПК Литовської Республіки та Туркменістану.

Законодавець Республіки Молдова у КПК від 14 березня 2003 року передбачив і слідчий експеримент, і перевірку показань на місці, і відтворення обстановки і обставин події [9].

Як можна побачити на підставі проаналізованих норм, усі слідчі дії – і слідчий експеримент, і перевірка показань на місці, і відтворення події (Республіка Молдова) визнаються самостійними слідчими діями, які за всієї схожості володіють лише їм притаманними рисами та відрізняються тактикою проведення.

Тому доцільно зупинитися на цих відмінностях, як це бачиться сучасними вченими та практиками, та розумінні вченими сутності слідчого експерименту.

М.В. Салтевський визначив слідчий експеримент як «досудову чи судову слідчу дію, що проводиться для перевірки й одержання доказів шляхом цілеспрямованого впливу на пізнавані об'єкти або їхні копії під час постановки спеціальних дослідів» [10, с. 388]. Такої ж думки дотримується і П.Д. Біленчук [11, с. 304].

На думку В.О. Коновалової, «слідчий експеримент є окремою слідчою дією, що полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події та яким саме чином» [12, с. 144].

Підтримуємо позицію, що головна особливість, яка відрізняє слідчий експеримент від інших слідчих (розшукових) дій, – це можливість проведення дослідів та інших випробувань, що робить його схожим із суто науковим експериментом (який використовується і в експертній діяльності), однак між ними є певні відмінності.

Експеримент – це цілеспрямована діяльність, основу якої складає дослідне відтворення в спеціально створених умовах пізнаваного явища, події, речі [10, с. 388; 11, с. 52]. Він використовується у різних галузях знань і його варто розглядати поряд з іншими як загальний метод пізнання у науці і практиці.

Відмінні риси слідчого експерименту від суто наукового експерименту такі:

1) його застосування потребує певних процесуальних умов;

2) він відтворює явище не повністю, а лише деякі умови, за яких відбувалися події або мали місце факти, що становлять інтерес для слідчого [12, с. 144].

Застосування експериментального методу дослідження під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ здійснюється у двох формах. У тому разі, коли експериментування складає основний зміст дій органу розслідування і суду, експеримент виступає у формі самостійної проце-

суальної дії – слідчого чи судового експерименту, зміст якого, як ми бачимо, визначає навіть його найменування. У тому ж разі, коли дослід, експеримент не є домінуючим у процесуальній діяльності учасника процесу, експериментальний метод дослідження може проявлятися у формі окремих елементів, складових частин слідчої чи судової дії. Таким є, наприклад, експертний експеримент як складова частина процесу експертного дослідження речових доказів [3, с. 42–43].

Таким чином, експеримент у науковому розумінні цього слова варто розглядати як метод одержання інформації в ході слідчого експерименту. У літературі виділяються також і інші загальнонаукові методи, які використовуються під час проведення слідчого експерименту: моделювання і реконструкція (як основні).

Моделювання – це загальний метод наукового пізнання, використовуваний для вирішення теоретичних і практичних завдань у різних галузях знань. В основі цього методу лежить теорія подібності, що дозволяє розкрити зв'язки якісних і кількісних сторін у явищах однакової фізичної природи. Звідси модель – результат власне моделювання.

Моделювання може бути повним, наближеним, натурним, фізичним, математичним. Вид моделі і ступінь подібності її оригіналу залежить від цілей дослідження.

Реконструкція – відтворення, відновлення матеріальної обстановки або предметів за раніше відомою інформацією. Джерелами інформації для реконструкції є люди: свідки, потерпілі, обвинувачені, а також речі – різні матеріальні сліди, що відобразили подію злочину.

Реконструкції властива мета діяльності, вона дозволяє одержувати інформацію про поінформованість людини, обставини, що цікавлять слідство. Справді, коли потерпілий відновлює картину місця події, вона розкриває зміст уявного образу в речовому відтворенні і таким чином здійснює його «матеріалізацію». Суб'єктом реконструкції в цьому разі є тільки очевидець події (свідок, потерпілий, обвинувачений), який виявив бажання відновити обстановку події під час слідчої дії [10, с. 392–393].

Окрім наявності в ньому елементів досліду, слідчий експеримент відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій і за іншими критеріями.

Від перевірки показань на місці він відрізняється за сутністю та суб'єктом: перевірка проводиться особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний образ шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії складають його сутність і слугують методом одержання і перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чий показання перевіряються, при чому в низці випадків проведення його не обов'язкове на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія [10, с. 389].

Окрім того, приводом для проведення перевірки показань на місці є наявність

показань підозрюваного, потерпілого чи свідка, отриманих шляхом допиту. Для слідчого експерименту приводом можуть слугувати й інші доказові дані.

Перевірка показань на місці проводиться лише на справжньому або ймовірному місці скоєння злочину, у слідчому експерименті це не вимагається [13, с. 30–31].

Слідчий експеримент відрізняється від експертизи: незважаючи на їх зовнішню схожість, експертиза вимагає застосування спеціальних знань, водночас слідчий експеримент у його проведенні не вимагає цього [12, с. 145]. Сутність експертного експерименту у криміналістичній експертизі полягає в тому, що експерт-криміналіст у процесі дослідження речового доказу штучно викликає той чи інший факт, явище для найбільш повного і глибокого вивчення з метою вирішення питань, поставлених перед ним слідчим чи судом. Як відзначив Р.С. Белкін, експертний експеримент суттєво відрізняється від слідчого чи судового експерименту:

а) як слідчий, так і судовий експеримент носять характер самостійних слідчих дій. Експертний же експеримент являє собою стадію, етап експертного дослідження, при чому етап проміжний, результати якого ще не є результатами всього дослідження в цілому;

б) оскільки експертний експеримент не вичерпує собою всього змісту експертного дослідження, його результати не мають і самостійного доказового значення [14, с. 34–35].

Від огляду його відрізняє те, що під час нього вивчаються лише матеріальні джерела доказів, а під час слідчого експерименту це можуть бути як матеріальні, так і ідеальні джерела (показання свідка, потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного). Під час огляду слідчий зобов'язаний вивчати і фіксувати все виявлене в тому вигляді, як воно спостерігалось на момент огляду, під час слідчого експерименту допустиме реконструювання обстановки [15, с. 638].

У КПК Австрійської Республіки така слідча (розшукова) дія, як слідчий експеримент, у нашому звичному розумінні, не закріплена, однак у розділі 9 містяться §§ 149–150 під назвою «Огляд та реконструкція події». Відповідно до § 149 КПК «огляд» – це безпосереднє сприйняття чогось за допомогою органів чуттів та документування за допомогою звуку та зображення, якщо не йдеться про допит; «реконструкція події» – це допит особи під час коригування ймовірного перебігу події на місці, де вона сталася, або в іншому місці, пов'язаному зі злочинном, зокрема із застосуванням звуко- або відеозапису [16, с. 188].

У КПК Швейцарії ні слідчий експеримент, ні реконструкція події не передбачені взагалі, однак часто проводяться, посилаючись на наведені норми КПК Австрії, якщо це зумовлено необхідністю та обставинами справи. Як відзначив доктор юриспруденції, прокурор кантону Цюрих Маркус Хуг, зрештою, метою кримінального провадження і буде реконструювати діяння – відтворити подію шляхом перенесення її на документ, спродукувавши начебто про неї фільм. Якщо має місце

злочин проти життя, за можливості збираються якомога більше фактів, щоби зрозуміти перебіг діяння та мотиви його скоєння і притягнути до відповідальності винуватого [17, с. 256].

Висновки. За останні роки вчені дійшли висновку, що головною рисою, яка відрізняє слідчий експеримент від інших слідчих (розшукових) дій (насамперед, перевірки показань на місці, огляду, проведення експертизи) є його дослідний характер. Правильною вважаємо позицію законодавця Російської Федерації, Республіки Молдова, Азербайджанської Республіки, Литви, Туркменістану та ін., який цілком слушно закріпив у КПК своїх держав можливість проведення як слідчого експерименту, так і перевірки показань на місці, оскільки такі слідчі дії відрізняються як своєю сутністю, так і завданнями, методами і процесуальним порядком проведення.

В українському КПК норми, які б регулювали проведення перевірки показань на місці, відсутні, хоч до цього часу така перевірка та слідчий експеримент визнавались законом самостійними слідчими діями, хоч і охоплювались відтворенням обстановки й обставин події, що, зрештою, жодних складнощів у разі їх проведення не викликало.

Однак, як бути слідчому, коли йому немає потреби проводити дослідні дії? Звісно, що під час розслідування низки кримінальних справ слідчий експеримент може охоплювати відтворення обстановки, обставин певної події (їх реконструкцію), якщо він відбувається за участю підозрюваного, потерпілого чи свідка. Проте їх участь не вимагається, оскільки шляхом проведення слідчого експерименту подія (факт) лише «перевіряються» та «уточнюються» і основним залишається саме експеримент.

Таким чином, слідчі органи позбавляються можливості проводити перевірку показань на місці, яка не вимагає проведення ні дослідів, ні випробувань, однак може слугувати джерелом отримання нових доказів. Імовіріше, така слідча дія все-таки має проводитися.

Більше того, на нашу думку, чинний КПК необхідно доповнити окремою нормою, якою варто передбачити проведення перевірки показань на місці, яка не може і не має охоплюватися слідчим експериментом, що відрізняється від неї своєю природою. Своєю чергою це дозволить більш чітко розмежувати ці слідчі (розшукові) дії, уможливить більш ефективно

проведення як суто експериментальних дій, так і суто перевірку показань певного учасника кримінального провадження на місці події.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 16 вересня 2011 року: (Відповідає офіц. текстові). К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 212 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України; Верховна Рада України; Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI (Редакція станом на 07.01.2018) / URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (23.01.2018)
3. Белкин Р.С. Сущность экспериментального метода исследования в современном уголовном процессе и криминалистике. М., 1961. 100 с.
4. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3. / URL: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksby/upk/20110127/document.htm>
5. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Армения от 1 июля 1998 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus#%CE%С1%D9%CD>
6. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. URL: http://www.consultant.ru/popular/upkrf/11_32.html#p2902
7. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: науч.-практ. Пособие. М.: Изд-во «Экзамен», 2003. 432 с.
8. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республіки от 14 июля 2000 г. № 907-ІГ. URL: http://km.undp.sk/uploads/public/File/AC_Practitioners_Network/Azerbaijan_Criminal_Procedure_Code_Russian.doc
9. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова от 14 марта 2003 г. № 122-XV. URL: <http://yurotdel.com/zakony/ugolovno-processualnyi-kodeks-respubliki-moldova>
10. Салтвевский М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с.
11. Біленчук П.Д. Криміналістика: підручник / П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко; За ред. П.Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.
12. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 728 с.
13. Власенко Н.В. Информационная сущность и тактика осуществления проверки показаний на месте: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2001. 197 с.
14. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1964. 222 с.
15. Аверьянова Т.В. Криміналістика: учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. 992 с.
16. Strafprozessordnung. StPO 1975. Herausgegeben von Dr. H. Bachner-Foregger. – Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2008. 501 s.
17. Markus Hug. Strafprozessuale Aspekte der Tatrekonstruktion. Kriminalistik. 2010. № 4. S. 256–259.